

HALSZKA GÓRNY
Instytut Języka Polskiego
Polskiej Akademii Nauk
e-mail: halszka.gorny@ijp-pan.krakow.pl

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.60.9>

Onomastica LX, 2016

PL ISSN 0078-4648

LUDOWY OBRAZ EGZYSTENCJI CZŁOWIEKA UTRWALONY W NAZWISKACH

Słowa tematyczne: leksem gwarowy, kultura ludowa, cecha dialektalna, struktura proprialna

Artykuł ma na celu ukazanie wycinka obrazu świata związanego z doświadczeniami, językiem, bogactwem kulturowym środowisk wiejskich, a zachowanego w nazewnictwie osobowym. Punktem wyjścia są nazwiska z różnych regionów Polski (istniejące współcześnie i/lub notowane w okresie staropolskim i średnio-polskim), leksyka, cechy gwarowe, mentalność i zwyczaje ludowe rozpatrywane są natomiast w aspekcie istotnego tworzywa nazwisk i ich wariantów. Podstawę rozważań stanowią przede wszystkim nazwiska odapelatywne pochodzące od przydomków utworzonych od wyrazów gwarowych, w mniejszym zakresie — nazwiska odimienne pochodzące od hipokorystyków ludowych, formy matronimiczne (motywowane przez imiona żeńskie), których powstanie związane jest ze zwyczajem kontrastującym z tradycyjnym, opartym na patriarchacie, modelem rodziny (sprzyjającym tworzeniu patronimików), a także nazwiska utrwalające fonetyczne i słowotwórcze odrębności języka ludności wiejskiej z okresu powstawania antroponimów. Podjęty temat, wymagający integracji narzędzi badawczych wypracowanych w ramach dwóch dyscyplin: dialektologii i onomastyki, zarysowuje związek między gwarą i kulturą ludową a kształtującymi się w przeszłości nazwami osobowymi.

NAZWISKA ODAPELATYWNE POCHODZENIA GWAROWEGO

W odtworzeniu językowo-kulturowego obrazu świata społeczności wiejskiej (perspektywy postrzegania rzeczywistości i jej interpretacji), bogactwa kultury ludowej, duże znaczenie mają nazwiska odapelatywne powstałe od przydomków motywowanych różnorodną tematycznie leksyką gwarową. Stanowią one po-
każny zbiór onimów, wśród których obok derywatów semantycznych (przezwi-
sko, a następnie nazwisko formalnie równe apelatywowi) występują liczne dery-

waty sufiksalne lub paradygmatyczne. Przezwiiska historyczne (rekonstruowane z nazwisk), funkcjonujące pierwotnie w mikrowspólnotach, o nacechowaniu emotywnym wynikającym często z metaforycznego i metonimicznego bądź realistycznego oglądu świata czy z bezpośredniego nawiązania do ekspresywności gwarowych, są źródłem wiedzy o człowieku, jego pracy, wierzeniach, zachowaniach, obyczajowości, systemie wartości, a także warstwą słownictwa utrwalającą realia świata, który w znacznym stopniu należy do przeszłości (zob. m.in. Cieślíkowa, 1999, s. 269–276).

Jaką „treść” współczesny odbiorca może zatem odczytać z tekstów proprialnych o motywacji ludowej? Wskazują one niewątpliwie na różnorodność sposobów charakterystyki jednostki identyfikowanej przez odwołania do rozmaitych grup semantycznych leksemów gwarowych. Są wśród nich elementy leksykalne wskazujące na zewnętrzne i wewnętrzne cechy człowieka, określające jego wiek, stan zdrowia, sposób bycia, ubiór, relacje społeczne, zawodowe, rodzinne, a także nazywające sprzęty domowe, narzędzia i ich części, pokarmy, przyprawy, używki. Odnotować można wyrazy związane z realiami wiejskimi, nawoływaniem inwentarza, pracami domowymi i polowymi, a także gwarowe wyrazy nazywające czynności (por. Rudnicka-Fira, 2006, s. 301–312; Ziajka, 2014). Nazwy własne przechowują niejako gwarowe leksemy i ich znaczenia, w pewnym stopniu są też nośnikami ludowej mentalności, systemu wartości, norm społecznych, procesów asocjacyjnych uwypuklających nieprototypowość cech czy zachowań. Zdaniem H. Kurek (2004, s. 149) nieprototypowość jest „podstawą procesów nazwotwórczych wiejskiego obszaru kulturowego”.

Cechy fizyczne i psychiczne człowieka były określane najczęściej przez wyrazy o ekspresji negatywnej, wskazujące na aksjologizację jednostki, ale też na sądy wartościujące grupy społecznej. Leksemy gwarowe zachowane w antroponimach odnoszą się m.in. do:

— tuszy i związanej z nią ociążałości, niezgrabności: *buzela* ‘nadmiernie tusty człowiek, pucółowaty’ SGPKar, SGP PAN > *Buzela* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: brak; SNW: 1)¹; *kałabania*, *kałabunia* ‘osoba otyła’ SGP PAN(k), ‘grubas otyły albo krępy’, ‘tęga, silnie zbudowana kobieta’ SGPKar > *Kałabania* (SSNO: brak; AntrPol: brak; por. *Kałabańka* 1693; SNW: 0); gw. śl. *kalemba* ‘ociężała kobieta’ (pogardliwie) NCiesz, *kałęba* ‘stara i chuda krowa’, ‘otyła, leniwa kobieta’ SGPKar > *Kalemba* (SSNO: brak;

¹ W nawiasie okrągłym obok nazwiska podaję informacje odnoszące się do roku wystąpienia nazwy w „Słowniku staropolskich nazw osobowych” (SSNO) oraz w leksykonie „Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku” (AntrPol), a także liczbę współczesnych wystąpień nazwiska na podstawie danych zawartych w Bazie PESEL (BP, stan na 2014 rok). W razie niewystąpienia nazwiska w BP przytaczam dane ze „Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych” (SNW), odnotowującego stan z początku lat 90. XX w.

AntrPol: 1651; BP: 2778), *Kaleba* (SSNO: brak; AntrPol: 1651; BP: 157); *telbuch* 'gruby, niezgrabny, telbuchowaty; człowiek ocieżyły, niezgrabna, ocieżyła kobieta' SGPKar > *Telbuch* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 53); *gracmaga*, *gracmaga* 'osoba niezgrabna' SGPKar > *Kraczmaga* (SSNO: brak; AntrPol: 1641; BP: brak); *religa* 'człowiek niezgrabny, niemrawy' SW, 'stary koń, człowiek niezgrabny' SGPKar > *Religa* (SSNO: 1494; AntrPol: 1520, por. *Relig* 1712; BP: 1368); *deja* 'człowiek ocieżyły, niezdamny' SGPKar > *Deja* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 2689);

— nadmiernej szczupłości: *kociuba* 'pogrzebacz; mała szczupła kobieta bez figury' SGPKar > *Kociuba* (SSNO: brak, por. *Kociubaj* 1483; AntrPol: 1656; BP: 1545); *suchmiał* 'człowiek suchy' SGP PAN(k), 'suche drzewo' SGPKar > *Suchmiel* (SSNO: brak; AntrPol: 1578 (Maz); BP: 94);

— innych defektów wyglądu (krzywe nogi, niski wzrost itp.): *kośla*, *koślak* 'człowiek koślawy; mający krzywe nogi', *koślać* SGP PAN(k), *koszlać się* 'kuleć, utykać', *koszlak* 'mający pokrzywione nogi' SGPKar > *Kośla* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 1241); *kazan*, 'karzeł; nietoperz' SGPKar > *Kazan* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 124); *sajnog*, *szajnoga* 'krzywonogi' SGP PAN(k) > *Sajnog* (SSNO: brak; AntrPol: por. *Sajnog*, *Szajnog* 1526; BP: 857); *szudlić* 'zezować', *szudławy* 'zezowaty' SGP PAN(k) > *Szudlo* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 14);

— sposobu mówienia: *sioja*, *sioj* 'niewyraźnie mówiący, sepleniący' SGP PAN(k) > *Sioja* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 18);

— leworęczności: śl. *lewok* 'lewak, człowiek pracujący lewą ręką, mańkut' NCiesz > *Lewok* (SSNO: brak; AntrPol: 1707 (Śl); SNW: 1); *mańdak* 'mańkut, leworęki' SGPKar > *Mańdak* (SSNO: brak; AntrPol: *Mańdak*, *Mańdok* 1577 (Śl); BP: brak; SNW: 1); *szmajda* 'mańkut' SGPKar > *Szmejda* (SSNO: brak, por. *Szmajdo* 1409; AntrPol: brak, por. *Szmajdo* 1572; BP: 44).

W kontaktach społecznych negatywnie oceniane i niepożądane są takie zachowania i przywary tkwiące w podstawach gwarowych form antroponimicznych, jak:

— gadulstwo i plotkarstwo: *bańdura* 'człowiek, który mówi od rzeczy' SGPKar, *bańdurzyć* 'gawędzić' SGPKar > *Bańdur*, *Bańdura* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: *Bańdur* 310, *Bańdura* 1725); *breda* 'gadula, papla' SGP PAN, 'bredzieliel', 'człowiek bredzący, zmyślający, mówiący brednie' SGPKar > *Breda* (SSNO: 1449; AntrPol: 1710; BP: 100); *pleciucha* 'bajarz, papla, gadula' SGP PAN(k) > *Pleciucha* (SSNO: 1385; AntrPol: brak; BP: brak); *pyzlować* 'gadać, pleść' SGP PAN(k) > *Pyzlak* (SSNO: brak; AntrPol: brak, por. *Pyzłowicz* 1727; BP: 137);

— awanturnictwo: *czerepacha* 'kobieta kłótniwa, pyskata', ale też 'koncha' SGPKar; 'małż rzeczny', 'żółw', 'koncha, pusta muszla po małżu', 'niedo-

łęga', 'bardzo tęga, niezdarna kobieta' SGP PAN(k) > *Czerepacha* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 5)²; *hałaj* 'krzykacz, trzpiot', 'łobuz, człowiek lekkomyślny', 'narwany' SGPKar > *Hałaj* (SSNO: brak; AntrPol: *Chalaj*||*Hałaj* 1583; BP: *Hałaj* 402, *Chalaj* 103); *spiera* 'kłótnica' SGPKar, *spierewka* 'człowiek kłótniwy' SGP PAN(k) > *Spierewka* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 290);

— leniwość, opieszałość: *kustrać się*, fonetyczny wariant *guzdrać się* 'leniwie się zbierać', 'robić coś powoli', też dial. kasz. *kustra* 'guzdrała' NAp > *Kustra* (SSNO: 1389; AntrPol: 1531, XVII; BP: 3014); *ligeza* 'człowiek lubiący leżeć, pokładać się; ten, co się lubi przymilać, nadskakiwać' SGPKar, SWil, SW > *Ligeza* (SSNO: 1367; AntrPol: 1507; BP: 3116);

— płaczliwość: *kieba* 'płaczek, płaczka', *kiebić* 'płakać, knychać' SGPKar > *Kieba* (SSNO: brak; AntrPol: 1727 (Śl); BP: brak);

— niedołęstwo: *mamlas* gw. ciesz. 'niedojda, niedołęga, mazgaj, człowiek nieinteligentny' NCiesz, 'niedołęga, człowiek rozlazły, cymbał' SGPKar > *Mamlas* (SSNO: brak; AntrPol: 1683 (Śl); SNW: 0);

— żarłoczność: *chlany* 'mający dobry apetyt, dużo jedzący, żarłoczny' (głównie o zwierzęciu) SGP PAN > *Chlan* (SSNO: 1406; AntrPol: brak; BP: 14); *chleburad* 'człowiek zachłanny na jedzenie, lubiący dużo jeść, zwłaszcza chleba' SGPKar > *Chleburad* (SSNO: por. *Chleburadowic* 1470; AntrPol: 1580 (Śl); BP: brak);

— tchórzostwo: *bańbor* 'tchórz' SGPKar > *Bańbor* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 147);

— roztargnienie: *kośmider* 'człowiek roztargniony, roztrzepany' SGPKar > *Kośmider* (SSNO: 1478; AntrPol: 1508; BP: 3166);

— gburowatość, nieuprzejmość: *gmur* 'gbur' SGPKar > *Gmur* (SSNO: brak; AntrPol: 1789; BP: 943); *sosór* 'człowiek nieuprzejmy, naburmuszony' SGP PAN(k) > *Sosór* (SSNO: brak; AntrPol: *Sosur* 1789; SNW: 1);

— głupota, też nieokrzesianie, gamoniowatość: *durok*, *durak* 'dureń, głupiec, kiep' SGP PAN > *Durok* (SSNO: brak, por. *Durak* 1444; AntrPol: 1630 (Śl), por. *Durak* 1552; BP: *Durok* 210, *Durak* 1005); *fuła* 'człowiek głupkowaty, niezgrabny' SGPKar > *Fuła* (SSNO: brak; AntrPol: *Fuła (Fuła)* 1665–1669; BP: 63); *kulfan*, *kulban* 'osoba krzywa, głupiec, prostak', *kulfon* 'człowiek niezgrabny' SGP PAN(k), SGPKar > *Kulfan* (SSNO: brak; AntrPol: por. *Kulfą* 1621 (Śl); BP: 93); *muża* 'nieokrzesianiec, głuptas' SGP PAN(k) lub *muza* >

² Zaproponowane w artykule podziały mają jedynie charakter pogładowy. Niektóre apelatywy motywujące przezwiska, a następnie nazwiska, można również przyporządkować do innych grup, np. wyraz *czerepacha* został arbitralnie przypisany do grupy „awanturnictwo”, chociaż ze względu na inne znaczenie mógł znaleźć się wśród wyrazów wskazujących na ociężałość, a słowa o podstawowym znaczeniu 'brzuch' (zob. niżej) można umieścić także w kategorii „żarłoczność”. Podział materiału na poszczególne klasy uwzględnia też relacje: hiperonim — hiponim.

Muża (SSNO: brak; AntrPol: *Muża//Muza* 1765; BP: 457); *parypa* ‘gamoń’ SGP PAN(k) > *Parypa* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 76).

Ludową konceptualizację wyglądu i cech człowieka ilustrują też te antropimy, w których zachowały się gwarowe określenia części ciała o znacznym ładunku pejoratywnej ekspresji, np.: *bachórz* ‘brzuch’, ‘przezwisko tego, kto dużo je’ SGPKar > *Bachórz* (SSNO: *Bachorz* 1469; *Bachorza* 1136; AntrPol: *Bachorz//Bachórz* 1559; BP: 893); *kałęd* ‘brzuch, żołądek’, *kałędek* ‘mały, brzuchaty chłopiec’, *kałędek* ‘osoba otyła’ SGPKar > *Kałęd* (SSNO: brak; AntrPol: brak; SNW: 5), *Kałęda* (SSNO: brak; AntrPol: brak; SNW: 3); *trybuch* ‘brzuch’ SGPKar > *Trybuch* (SSNO: 1416; AntrPol: brak; BP: 198); *flaba* ‘pysk, papa’ SGPKar > *Flaba* (SSNO: brak; AntrPol: brak; SNW: 1); *kinol*, *kinal* ‘wielki nos’ SGPKar > *Kinal* (SSNO: brak; AntrPol: 1734; BP: *Kinal* 712, *Kinol* 12); *lelito* ‘jelito’ SGPKar > *Lelito* (SSNO: brak; AntrPol: por. *Lelitko* 1765; BP: 1072).

Metonimiczna, wyjątkowo metaforyczna asocjacja leksemu z wyglądem osoby nazywanej dotyczy również utrwalonych w nazewnictwie osobowym nazw ubiorów: *jupa*, *jubka*, *jupka* ‘kurtka, kaftan’ SGPKar > *Jupa* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 13); *kałap* ‘lichy kapelusz’ SGPKar > *Kałapacz* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 3); *kabot* ‘rodzaj okrycia wierzchniego noszonego zamiast serdaka na Podhalu’ > *Kabot* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 331), por. *Kabat* (SSNO: 1337; AntrPol: 1536; BP: 2476); *podwika* ‘duża chusta kobieca; spódnica fałdowana, kiecka’ SGPKar, stp. *podwijka* > *Podwika* (SSNO: brak; AntrPol: 1632, por. *Podwik* 1786; BP: 454), por. też *koder*, *kodra* ‘szmata, łachman’ SGPKar > *Koder* (SSNO: brak; AntrPol: por. *Kodra* 1735; BP: 1); *pakla* ‘płótno zgrzebne, pozostałość po oczyszczonych konopiach’ SGP PAN(k) > *Pakla* (SSNO: brak; AntrPol: 1523–1540; BP: 111).

Wskazać można także nazwiska, w których podstawach tkwią wyrazy określające w planie apelatywnym wiek lub płeć osoby: *bzdyl* ‘malec’ SGP PAN > *Bzdyl* (SSNO: brak; AntrPol: 1628 (Śl); BP: 315); *dziopa* ‘podlotek; dziewczyna’, ale też ‘szmata, szmatka’ SGPKar > *Dziopa* (SSNO: brak; AntrPol: 1541–1543; BP: 828); *kosmal* ‘młodzieniec od 17 do 21 lat mający’ SGPKar > *Kosmal* (SSNO: 1395; AntrPol: 1579; BP: 560), por. *Kosmala* (SSNO: 1457; AntrPol: 1532; BP: 5546); *starzyk*, *starzik* ‘dziadek’ (powszechne na Śląsku) SGPKar > *Starzyk* (SSNO: 1436; AntrPol: 1571; BP: 2896).

W języku i kulturze mocno zakorzenione jest pojęcie rodziny i domu, a w życiu społeczności wiejskiej ma ono priorytetowe znaczenie. Na przynależność rodzinną wskazują formy patronimiczne i marytonimiczne, szczegółowo opisane w literaturze onomastycznej. Ten aspekt egzystencji wspólnoty wiejskiej znajduje odzwierciedlenie także w strukturach odprzezwiaskowych, których powstanie wiązało się z wykorzystaniem w procesie kreacji nazwy osobowej gwarowych leksemów wskazujących na:

— nieślubnego potomka: *podciep* ‘podrzutek, bękart’ SGP PAN(k), SGPKar > *Podciep* (SSNO: 1371; AntrPol: 1735 (Śl); BP: brak);

— porę dnia lub roku, w której przyszło na świat dziecko: *polednik* ‘dziecko urodzone w południe’ > *Polednik* (SSNO: brak; AntrPol: 1588 (Śl), por. *Poledniak* 1638 (Śl); BP: 173), może też *kuzim* ‘urodzony pod zimę; malec’ SGPKar > *Kuzima* (SSNO: brak; AntrPol: brak; SNW: 1).

Pole pojęciowe DOM, wpisane w przezwiska historyczne zachowane w nazwiskach, tworzą także artefakty:

— nazwy naczyń, sprzętów kuchennych: *ciosk* ‘ożóg, drewniany przyrząd do wygarniania żaru z pieca; narzędzie do wyjmowania chleba z pieca; rodzaj łopatki do mieszania mleka i wyjmowania sera’ SGP PAN > *Ciosk* (SSNO: *Ciosek*, *Ciosk* XIII (1222–1242); AntrPol: 1682 (Śl); BP: 517); *kiernia*, *kierznia* ‘maślnica’ SGPKar > *Kiernia* (SSNO: brak; AntrPol: 1662, por. *Kierznia* 1748 (Śl); BP: 61); *kiernic(z)ka* ‘maślniczka’ SGPKar > *Kirniczka* (SSNO: brak; AntrPol: *Kirnic(z)ka* 1683; BP: brak); *pokryszka* ‘pokrywka na garnek’ SGP PAN(k) > *Pokryszka* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 106); *powąska*, *powązka* ‘lniana szmatka do cedzenia mleka’ SGP PAN(k) > *Powąska* (SSNO: *Powązka* 1360; AntrPol: *Powązka* 1691; BP: 212); gw. ciesz. *puczok* ‘tłuczek do rozgniataania ziemniaków gotowanych (np. dla świń)’ NCiesz, por. *puczak* SGP PAN(k) > *Puczok* (SSNO: brak; AntrPol: *Puczak*, *Puczok* 1565; BP: *Puczok* 16, *Puczak* 2); *szepka* ‘chochla’ > *Szepka* (SSNO: brak; AntrPol: 1770; BP: 6); *warzecha* ‘warząchew, duża drewniana łyżka kuchenna’ SGPKar > *Warzecha* (SSNO: 1414; AntrPol(k): 1513; BP: 6205);

— nazwy narzędzi i akcesoriów używanych w pracach gospodarskich i polowych: *cierlica* ‘rodzaj siekiery służącej do obróbki lnu; przyrząd do tarcia lnu; przezwisko kłótlivej kobiety’ SGPKar > *Cierlica* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 135); *gielata* ‘drewniane naczynie służące do dojenia owiec’ SGP PAN, *galeta*, *gieleta*, *gioletka* ‘wiaderko do dojenia’ SGPKar > *Gielata* (SSNO: brak; AntrPol: 1644; BP: 380); *kajda* ‘torebka z drzewa do chowania osełki, używana przez kosiarzy’ SGPKar > *Kajda* (SSNO: brak; AntrPol: 1597; BP: 1299); *kosok*, *kosak* ‘sierp’ SGPKar, SGP PAN(k) > *Kosok* (SSNO: brak; AntrPol: brak, por. *Kosak* 1564; BP: *Kosok* 93, *Kosak* 634); *waworek* ‘drewniane wiaderko do noszenia mleka’, *wąwerek* ‘wębor, szaflik’ SGPKar, SGP PAN(k) > *Waworek* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 43); *skopek* ‘drewniane wiadro do udoju krów’ SGPKar > *Skopek* (SSNO: 1339; AntrPol: 1573; BP: 429); *świedrzyk* ‘krzywe dłuto’ SGP PAN(k), *świedryk* ‘przyrząd bednarski, krzywe dłuto’ SGPKar > *Świedrych* (SSNO: por. *Świedrzyk* 1397; AntrPol: brak; BP: 185); *szleja* ‘postronki przyczepione do orczyków’ SGP PAN(k), *szla*, *szleje* ‘lekka uprząż na konie’ SGPKar > *Szleja* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 47).

Także:

— nazwy pożywienia, potraw, używek: *belka* ‘potrawa z barszczu burakowego albo suszonych jabłek z mąką kukurydzianą na wodzie’ SGPKar > *Belka* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 130); *brot* ‘bochenek chleba’ SGPKar > *Brot* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 206); *flada* ‘placek’ SGPKar > *Flada* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: brak; SNW: 11); *gielas*, *galas* ‘zupa owocowa’ SGPKar > *Gielas* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 196), *Galas* (AntrPol: *Galas(z)* 1637; BP: 4618); *giermuszka* ‘zupa z chleba’ SGP PAN(k) > *Giermuszka* (SSNO: brak; AntrPol: *Giermuska* 1730 (Śl); BP: brak); *hurda*, *urda* ‘żętyca’ SGPKar > *Hurda* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: *Hurda* 8, *Urda* 104); *skrok* ‘skwarek’ SGPPAN(k) > *Skrok* (SSNO: brak; AntrPol: 1564; BP: 1695); *twaróżka*, *twaruszka* ‘mały serek topiony, spłaszczony, o silnym zapachu i ostrym smaku’ SGPKar, SGP PAN(k), gw. ciesz. *tworuszka* > *Twaruszka* (SSNO: brak; AntrPol: *Twarużka*||*Twaruszką*, *Tworużka*||*Tworuszka* 1703 (Śl); BP: *Twaruszką* 34, *Tworuszką* 217) oraz *baga* ‘tytoń do żucia’ SGPKar > *Baga* (SSNO: brak; AntrPol: 1610; BP: 2); *braha* ‘wywar gorzalczany’ SGPKar > *Braha* (SSNO: 1444; AntrPol: brak; SNW: 0), por. *Bracha* (SSNO: brak; AntrPol: 1670; BP: 671).

Ciekawą grupę nazwisk pochodzenia gwarowego tworzą struktury derywowane od podstaw werbalnych lub wykrzyknień związanych z nawoływaniem (bądź odpędzaniem) zwierząt w gospodarstwie. Tego typu form onimicznych nie zanotowano w źródłach staropolskich i średniopolskich, występują one jednak współcześnie: *siochać* ‘wołać: sio! przy odpędzaniu ptaków’ SGP PAN(k) > *Sioch* (BP: 180); *siokać* ‘wołać: sio!’ SGPKar, *siok* ‘wołać: sio! przy odpędzaniu inwentarza’ SGP PAN(k) > *Siok*³ (BP: 292); *sionda*, *siondy* ‘w przywołaniu kur: sionda!, sionda!’ SGPKar > *Sionda* (BP: 6); *siop*, *siopa* ‘zawołanie przy odpędzaniu owiec’ SGP PAN(k) > *Siop* (AntrPol: brak, por. *Siupa* 1691 (Młp); BP: 40); *siuj* ‘głos przy odpędzaniu ptaków’ SGP PAN(k) > *Siuj* (BP: 13); *siula* ‘przywoływanie owiec; kura w języku dziecięcym’, por. *siulić*, *siulać* ‘odganiać ptaki’ SGP PAN(k) > *Siulak* (BP: 15).

Na realia życia na wsi pośrednio wskazują też nazwiska zachowujące w swojej strukturze gwarowe słownictwo związane z pracami w polu czy wypasem zwierząt: *brodło* ‘bróg siana, słomy, zboża; sterta’ SGPKar > *Brodło* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 18); *kantopory* ‘suche dni, czas w końcu września, gdy sieją żyto’ SGPKar > *Kantafura* (SSNO: brak; AntrPol: 1698; BP: brak); *przykłota* ‘nierozwiązany snopek zboża przygotowany do młócenia’ SGP PAN(k) > *Przykłota* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 123); *słok*, *słoka* ‘ugór’ SGP PAN(k) > *Słok* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 62); *ścieżar* ‘tyczka, wokół której układa się siano w stogu’ SGP PAN(k) > *Ścieżar* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 7); *redyk* ‘wype-

³ Nazwa osobowa *Siok* może być także wariantem antropimium *Sioch*.

dzanie owiec na hale na okres letniego półrocza lub ich powrót z wypasu jesienią SGPKar > *Redyk* (SSNO: brak; AntrPol: por. *Redykówna* fem. 1740; BP: 237).

Leksemy wskazujące na pozycję społeczną mieszkańców wsi sprzyjały wartościowaniu jednostki, np.: *kojma* 'pogardliwie chłop' SGPKar > *Kojma* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 68); *siedlok* 'bogaty rolnik' NCiesz, por. *siedlak* SGP PAN(k) > *Siedlok* (SSNO: brak; AntrPol: *Siedlak*, *Siedlok* 1561; BP: *Siedlok* 129, *Siedlak* 266). W ludową przestrzeń kulturową wpisują się też gwarowe nazwy wykonywanych zawodów i zajęć, zachowane w nazewnictwie osobowym jako prawdopodobny wynik realistycznego (w momencie kreacji onimu) oglądu rzeczywistości: *forczman*, *forczpan*, *forszman*, *foczman*, *foczpan* 'parobek od koni, stangret' SGPKar > *Forczmaniak* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 3); *juhas* 'młodszy pasterz owiec w Tatrach i Karpatach, owczarz, pomocnik bacy' SGPKar > *Juhas* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 73), por. *Juchas* (SSNO: brak; AntrPol: 1786; BP: 18); *kolarz* 'kołodziej' SGPKar > *Kolarz* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 927); gw. śl. *koszytarcz* 'pomocnik w kuźni' BoBy > *Koszytarcz* (SSNO: brak; AntrPol: 1784 (Śl); BP: brak, por. *Koszytorz* 2).

Uwypuklając związek leksyki gwarowej z nazewnictwem osobowym, należy wspomnieć także o licznych nazwiskach utworzonych od przezwisk motywowanych wyrazami (potwierdzonymi w SGPKar lub w SGP PAN oraz w jego kartoce) określającymi nazwy czynności, np.: *bałbotać* 'mówić niedorzecznie' > *Bałbot* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: brak; SNW: 3); *ciopać* 'siekać, rozdrabniać' > *Ciopa* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 7); *dyrlać* 'gderać, gniewać się na kogo' SGPKar, SGP PAN > *Dyrla* (SSNO: brak; AntrPol: 1679; BP: 209); *obechlać* 'objeść' > *Obechlak* (SSNO: brak; AntrPol: 1766; BP: brak); *powiskać* 'poszukać pasożytów na głowie' > *Powiskała* (SSNO: *Powiskała*||*Powyskała* 1340; AntrPol: brak; BP: brak); *smorgać* 'szczypać, rwać, pić' > *Smorga* (SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 109).

Opis potencjalnej genezy niektórych z branych tu pod uwagę przezwisk od podstaw nominalnych i werbalnych utrudnia wieloznaczność — homonimia bądź polisemia leksemów gwarowych (Pelcowa, 2003, s. 203–216). Różne znaczenia mają np.: zapożyczenie wschodniosłowiańskie *kandyba* 'szkapa', metaforycznie 'wychudzona kobieta', też 'człowiek chromy, kulawy, niedołączny' (SGPKar), motywujące tak samo brzmiący antroponim (*Kandyba* SSNO: brak; AntrPol: (1690) 1715; BP: 270); *cielban*, *cieleban* 'człowiek mający duży brzuch, brzuchacz' i 'człowiek bez inicjatywy, nierozgarnięty' SGPKar (*Cieleban*, *Cielebon* SSNO: brak; AntrPol: *Cieleban* 1789; BP: *Cieleban* 175, *Cielebon* 37); *falba* 'koń' i 'szczecina, jasny włos' SGP PAN (*Falba* SSNO: brak; AntrPol: brak; BP: 879); *famula* 'gęsta, papkowata potrawa' lub pogardliwe określenie rodziny (*Famula* SSNO: *Famula*, *Famola* XVII (1441); AntrPol: *Famula*||*Famula* 1567 (Śl); BP: *Famula* 401, *Famula* 31). Niekiedy apelatyw gwarowy stanowi jedną, lecz

nie jedyną z możliwych podstaw motywacyjnych, a wyraz istnieje równolegle w gwarach i języku ogólnym (tzw. wyraz wspólny). Przytoczony w artykule materiał onimiczny wskazuje, że do identyfikacji osób wykorzystywano też wyrazy gwarowe charakteryzujące człowieka w sposób metaforyczny już w planie apelatywnym (np. *telbuch* 'brzuch', ale też 'człowiek gruby, ociężały'; *kociuba* 'po-grzebacz' i 'mała, szczupła kobieta'; *kaczan* 'głęb (np. kapusty)' i pejoratywne określenie człowieka). Wśród nich znajdują się leksemy zapożyczone, przejęte do gwar polskich z innych języków, m.in. wschodniosłowiańskich, np. *czerepa-cha*, *kandyba* (zob. m.in. Kostecka-Sadowa, 2015).

IMIENNE HIPOKORYSTYKA LUDOWE W NAZWISKACH

Obrazu świata społeczności wiejskiej dopełniają nazwiska, które utrwalają imienne hipokorystyka ludowe. Współcześnie stanowią one bogaty zbiór onimów motywowanych rodzimymi i obcymi imionami męskimi oraz żeńskimi, używanymi także w gwarach polskich (zob. m.in.: Bubak, 1979; Malec, 2012, s. 255–273; Zaręba, 1959, s. 373–408; 1983, s. 554–556). Jako przykład niech posłużą utrwalone w nazwiskach wybrane derywaty imion: *Andrzej*: *Jędroch* (AntrPol: brak, por. *Jędrocha* 1538; BP: 42), *Jędra* (AntrPol: *Jędra (Jendra)* 1536; BP: 637), *Jędredek* (AntrPol: 1608; BP: 109), *Jędrus* (AntrPol: brak; BP: 158), *Jędrusik* (AntrPol: 1687; BP: 1462), *Jędrys* (AntrPol: 1564; BP: 725), *Jędrysek* (AntrPol: 1660; BP: 451), *Jędrych* (AntrPol: 1710; BP: 1887), *Jędrzej* (AntrPol: 1691; BP: 43); *Antoni*: *Antol* (AntrPol: 1556; BP: 181), *Anton* (AntrPol: 1569; BP: 699), *Antoszek* (AntrPol: brak; BP: 70), *Antoś* (AntrPol: brak; BP: 2037), *Jantoś* (AntrPol: brak; BP: 658), *Jańta* (AntrPol: *Janta||Jańta* 1528; BP: 593), *Jantoń* (AntrPol: por. *Janton* 1608; BP: 275), czy spieszczenia imienia *Jan*: *Janek* (AntrPol: 1508; BP: 1580), *Janiczek* (AntrPol: 1543; BP: 1532), *Januś* (AntrPol: brak; BP: 11494), *Janiusz* (AntrPol: brak; BP: 32), *Jasiek* (AntrPol: *Jasiek||Jaszek* 1521; BP: 226), *Jasiul* (AntrPol: por. *Jasiula* 1691; BP: 19), *Jasiulek* (AntrPol: 177; BP: 236), *Jaśko* (AntrPol: *Jaśko||Jaszko* 1590; BP: 948). Analogiczne gniazda nazewnicze tworzą także nazwiska homonimiczne ze spieszzeniami innych imion lub od nich derywowane.

NAZWISKA POCHODZĄCE OD OKREŚLEŃ MATRONIMICZNYCH JAKO PRZYKŁAD ODSTĘPSTWA OD DOMINUJĄCEGO (PATRIARCHALNEGO) MODELU RODZINY

Imiona żeńskie zachowały się m.in. w nazwiskach pochodzących od określeń matronimicznych z sufiksami: *-ak* (gw. *-ok*), *-uk*, *-arz* (gw. *-orz*), *-in*, odnoszącymi się pierwotnie do syna lub męża kobiety bardziej znanej, mającej wyższą

pozycję we wsi lub większy majątek niż małżonek i ojciec (zob. Bystron, 1927, s. 116–117). Ten aspekt kultury ludowej, wskazujący na zależność rodzinną od matki, żony, a zatem na dominującą rolę kobiety w pewnych sytuacjach w społeczeństwie tradycyjnie patriarchalnym, przechowują do dziś nazwiska zawierające imię pełne lub zdrobniałe: *Agaciak* (AntrPol: brak; BP: 372), *Jagaciak* (AntrPol: brak; BP: 60), *Jagnieszczak* (AntrPol: brak; BP: 14), *Jewiak* (AntrPol: 1696; BP: 178), *Jewczak* (AntrPol: 1695; BP: 50), *Hewiak* (AntrPol: brak; BP: 8), *Dorociak* (AntrPol: brak; BP: 835), *Krystyniak* (AntrPol: brak; BP: 348), *Magdziak* (AntrPol: 1655; BP: 2089), *Magdziok* (AntrPol: brak; BP: 9), *Maryjusz* (AntrPol: brak, BP: 16), *Maryniak* (AntrPol: 1656; BP: 1775), *Maryniok* (AntrPol: brak; BP: 87), *Maryńczak* (AntrPol: por. *Maryńczok* 1621; BP: 407), *Jewiarz* (AntrPol: brak, por. *Jewas* 1628; BP: 325), *Magdziarz* (AntrPol: 1618; BP: 2609), *Magdziorz* (AntrPol: brak; BP: 172), *Sabiniarz* (AntrPol: brak; BP: 296), *Maryszczuk* (AntrPol: brak; BP: 22), oraz: *Halczyn* (AntrPol: brak; BP: 43), *Jadzyn* (AntrPol: brak; BP: 48), *Kasin* (AntrPol: brak; BP: 15) i inne. Wśród nich występują matronimika z protezą *j* (*Jagaciak*, *Jagnieszczak*, *Jewiak*, *Jewiarz*) oraz *h* (*Hewiak*), a także z gwarową formą przyrostków *-'ok* (*Maryniok*, *Magdziok*), *-'orz* (*Magdziorz*), typową dla Śląska. Jak zaznacza M. Malec (2012, s. 256–257) w pracy dotyczącej nazwisk zawierających w podstawie imię żeńskie, określenia synów (mężów) za pomocą imienia matki (żony) występują już w średniowieczu, np.: *Jaga* 1426, *Agniszowic* 1497, *Margorzęcic* 1496, a także w okresie średniopolskim, np.: *Jagata* 1732, *Jagulak* 1717, *Katryńczak* 1625, *Maryjczok* 1742. Wiele pierwotnych matronimików powstałych w wyniku derywacji słowotwórczej, paradygmatycznej, a także semantycznej (polegającej na przejściu imienia żeńskiego do kategorii nazwisk bez udziału formantów słowotwórczych) występuje wśród nazwisk współcześnie w Polsce używanych, podobnie jak formy patronimiczne (nazwiska dzieci od imienia bądź nazwiska ojca), odzwierciedlające dominującą w kulturze wsi rolę ojca i męża jako głowy rodziny.

JĘZYKOWE CECHY DIALEKTALNE W NAZWISKACH

W wielu antroponimach zostały utrwalone cechy języka społeczności wiejskiej. Fonetyczne i słowotwórcze realizacje dialektalne znamienne dla określonych mikrowspólnot społecznych miały znaczny wpływ na powstanie wariantów nazwisk, które następnie funkcjonowały jako odrębne formy nazwiskowe. Do najwyraźniejszych zjawisk fonetycznych zachowanych w gwarowych odmiankach antroponimów należą: protezy *h* i *j* w nazwiskach o samogłoskowym nagłosie, np.: *Harmata*, *Haron*, *Hatlas*, *Hadamiok*, *Huciech*; *Jadam*, *Jadamek*, *Jagata*, *Jantek*, *Japtykarz*; mazurzenie, np.: *Kacor*,

Kacorek, Pącek, Salik; podwyższenie artykulacji głoski $e > y$ (i), np.: *Brzyg, Cysarz, Chlib, Kirniczka, Mojżyszek, Syrek*; $a > o$: *Bijok, Bioły, Cygon, Czorny, Fornol, Groborz, Grzonka, Kowol, Musiol, Musioł, Smolec, Ślimok, Węglorz* oraz $o > u$, np. *Kuśmider*. W zakresie słowotwórstwa uwagę zwracają gwarowe (głównie śląskie) formy przyrostków $-ok$ ($< -ak$): *Buchciok, Ciecziok, Jadwiżok, Kawulok, Klimczok, Maliniok, Pietrzok, Szostok, Wiatrok, Mańdok*, oraz $-orz$ ($< -arz$): *Magdziorz*. Większość wymienionych form występuje w zasobie nazwisk współcześnie używanych, a niektóre z nich zaskakują dość wysoką frekwencją: *Bijok* (BP: 282), *Bioły* (BP: 40), *Chlib* (BP: 8), *Cygon* (BP: 309), *Cysarz* (BP: 178), *Czorny* (BP: 288), *Fornol* (BP: 91), *Groborz* (BP: 749), *Grzonka* (BP: 1465), *Harmata* (BP: 407), *Haron* (BP: 15), *Hatlas* (BP: 306), *Jadam* (BP: 83), *Jagata* (BP: 2), *Kawulok* (BP: 705), *Klimczok* (BP: 219), *Kowol* (BP: 1947), *Kuśmider* (BP: 501), *Mańdok* (BP: 342), *Mojżyszek* (BP: 113), *Musiol* (BP: 96), *Musioł* (BP: 4055), *Pącek* (BP: 3585), *Pietrzok* (BP: 75), *Salik* (BP: 405), *Smolec* (BP: 628), *Syrek* (BP: 2093), *Szostok* (BP: 582), *Ślimok* (BP: 144), *Wiatrok* (BP: 44), *Węglorz* (BP: 449). Pozostałe określenia identyfikowały ludność w staropolszczyźnie lub w okresie średniopolskim.

Na marginesie wspomnieć należy również o gwarowych formantach w nazwiskach marytonimicznych: $-ula$ (*Kawula, Witkula*), $-icha||-ycha$ (*Cybulicha, Kowalicha*) i odmiance $-onka$ (*Adamionka*), o mniej lub bardziej powszechnym użyciu i zasięgu (zob. m.in. Zaręba, 1983, s. 500–569). Jak zauważa za A. Zarębą E. Rzetelska-Feleszko (2006, s. 114), nazwiska żon na $-icha$ pojawiają się w dialektach wschodnich regionów Polski, a w regionach zachodnich, zwłaszcza na Śląsku, przeważają struktury żeńskie na $-ula$.

UWAGI PODSUMOWUJĄCE

Przedstawione w artykule zagadnienia, podejmowane już wcześniej w pracach onomastycznych, m.in. w monografiach regionalnych (zob. BibOnPol), pokazują, w jak szerokim zakresie ludowy obraz świata wpisany jest w struktury proprialne. Widoczny jest on zarówno w warstwie językowej związanej z kulturą mówienia we wspólnotach wiejskich w okresie powstawania i funkcjonowania nazw, sposobami tworzenia derywatów nazewniczych, wykorzystaniem słownictwa gwarowego, jak i w nawiązaniu do ludowej konceptualizacji wyglądu, zachowania, działalności człowieka, postrzegania relacji rodzinnych, społecznych, zawodowych czy przestrzeganych norm i wartości. Wzięte pod uwagę onimy (w większości obecne do dziś w zasobie nazwisk polskich, o mniej lub bardziej zachowanej ciągłości chronologicznej), stanowiące część nazewnictwa o motywacji gwarowej, odsyłają i pośrednio wskazują współczesnemu odbiorcy dawne realia życia w śro-

dowisku wiejskim i jego zaplecze językowo-kulturowe. Pogłębiona specyfikacja geograficzna niezwykle obfitego materiału proprialnego o korzeniach ludowych mogłaby ukazać cechy typowe dla danego regionu zachowane w nazwiskach, tym bardziej że wiele przytaczanych w artykule wyrazów gwarowych motywujących antroponimy (przezwiśka, a następnie nazwiska) ma zasięg ograniczony do konkretnej gwary lub dialektu. Zauważyć jednak należy, że ze względu na znaczne rozprzestrzenienie się w Polsce wielu nazwisk (od momentu powstania do dziś) oraz regionalne analogie w języku i kulturze ludowej taka analiza mogłaby dać zadowalające wyniki jedynie dla tak wyrazistych pod względem dialektalnym obszarów jak Śląsk czy Podhale⁴.

LITERATURA

- AntrPol — A. Cieślíkowa i in. (red.). (2007–2015). Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku. T. 1–5. Kraków: Wyd. LEXIS–IJP PAN.
- AntrPol(k) — kartoteka słownika Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku (IJP PAN w Krakowie).
- BibOnPol — Bibliografia onomastyki polskiej. Cz. 1: Do roku 1958 włącznie. Kraków: UJ, 1960, i cz. 2: Od roku 1959 do roku 1970 włącznie, oprac. W. Taszycki, przy współudziale M. Karasia, A. Turasiewiczza. Warszawa–Kraków: PWN, 1972. Cz. 3: Od roku 1971 do roku 1980 włącznie, red. K. Rymut. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. Cz. 4: Od roku 1981 do roku 1990 i cz. 5: Od roku 1991 do roku 2000 włącznie, oprac. R. Przybytek, K. Rymut. Kraków: IJP PAN, Wyd. Naukowe DWN, 1992, 2001.
- BoBy — H. Borek, U. Szumska (1976). Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnicze i społeczno-narodowościowe. Warszawa–Wrocław: PWN.
- BP — Baza PESEL (stan na 2014 r.), udostępniona w związku z projektem „Najczęstsze nazwiska w Polsce — współczesność i historia. Słownik elektroniczny”, realizowanym w IJP PAN w Krakowie (projekt nr 11H13024682).
- B u b a k, J. (1979). Polskie nazwy osobowe z sufiksem *-arz* (Justyniarz, Marusarz). W: J. Safarewicz i in. (red.), *Opuscula Polono-Slavica. Munera linguistica Stanislawo Urbańczyk dedicata*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 79–85.
- B y s t r o Ń, J. (1927). *Nazwiska polskie*. Lwów: nakładem K. S. Jakubowskiego.
- Cieślíkowa, A. (1999). Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata. W: A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 269–276.

⁴ Także i w tym wypadku granice występowania gwarowej jednostki leksykalnej i nazwiska utworzonego od przezwiska motywowanego danym wyrazem w wielu przykładach nie pokrywają się, np. nazwisko *Redyk*, utrwalające podhalański ap. *redyk*, notowane jest współcześnie niemal w całej Polsce (poza woj. lubuskim, opolskim, świętokrzyskim i lubelskim), a nazwisko *Starzyk* (zob. częsty na Śląsku ap. *starzyk*) ma nosicieli we wszystkich regionach kraju, a największą frekwencję w Małopolsce, na Mazowszu i na Śląsku. Nazwisko *Puczok* (zob. śl. *puczok*) występuje głównie na Śląsku — 13, ale też w Małopolsce — 3, a *Siedlok* (zob. śl. *siedlok*) ma 113 nosicieli w woj. śląskim i znacznie mniej w woj. łódzkim — 6, wielkopolskim — 5, mazowieckim — 3, opolskim — 1 i pomorskim — 1 (dane liczbowe zostały przytoczone na podstawie BP).

- Kostecka-Sadowa, A. (2015). Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich. Kraków: IJP PAN.
- Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin. W: H. Kurek, J. Labocha (red.), *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*. Kraków: TWiAPN Universitas, s. 129–156.
- Malec, M. (2012). Nazwiska polskie pochodne genetycznie od imion żeńskich. W: I. Łuc, M. Poglódek (red.), *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi*. Katowice: Wyd. UŚ, s. 255–273.
- NAp — A. Cieślukowa (oprac.) (2000). Odapelatywne nazwy osobowe. Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 1. Kraków: Wyd. Naukowe DWN.
- NCiesz — W. Milerski (1996). Nazwiska cieszyńskie. Warszawa: Wyd. Energeia.
- Pelcowa, H. (2003). Synonimia i wieloznaczność w słowniku gwarowym. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary Dziś, 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*. Poznań: Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 203–216.
- Rudnicka-Fira, E. (2006). Gwarowa leksyka apelatywna — podstawą kreacji przezwisk ludowych (na przykładzie Żywiecczyzny). W: B. Nowowiejski (red.), *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*. Białystok: Wyd. Uniwersytetu, s. 301–312.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2006). W świecie nazw własnych. Kraków: Wyd. Naukowe DWN.
- SGP PAN — Słownik gwar polskich. Oprac. Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Red. M. Karaś, od t. 2 J. Reichan, od t. 6 J. Okoniowa. Wrocław 1977 i nast., Kraków 1992–1993 i nast.
- SGP PAN(k) — kartoteka Słownika gwar polskich (IJP PAN w Krakowie).
- SGPKar — J. Karłowicz (1900–1911). Słownik gwar polskich. T. 1–6. Kraków: WAiF [reprint 1981; oryg. wyd. Kraków: PAU].
- SNW — K. Rymut (wyd.) (1992–1994). Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. T. 1–10. Kraków: IJP PAN.
- SSNO — W. Taszycki (red.) (1965–1983). Słownik staropolskich nazw osobowych. T. 1–6. M. Malec (oprac.) (1984–1987). Suplement. T. 7. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SW — J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (1900–1927). Słownik języka polskiego. T. 1–8. Warszawa: nakł. prenumeratorów.
- SWil — M. Orgelbrand (1861). Słownik języka polskiego. T. 1–2. Wilno: własność wydawcy.
- Zaręba, A. (1959). Polskie imiona ludowe. *Onomastica*, 5, s. 373–408.
- Zaręba, A. (1983). Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego (z mapą). W: A. Zaręba, *Pisma polonistyczne i sławistyczne*. Warszawa–Kraków: PWN, s. 500–569.
- Ziajka, B. (2014). Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przezwiskach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponimów mieszkańców Zagórza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim). Kraków: Libron.

SKRÓTY

ap. — apelatyw
 ciesz. — cieszyński
 dial. — dialektalny
 fem. — femininum
 gw. — gwarowy
 kasz. — kaszubski

Maz — Mazowsze
 Młp — Małopolska
 Śl — Śląsk
 śl. — śląski
 woj. — województwo

SUMMARY

FOLK IMAGE OF HUMAN EXISTENCE RECORDED IN SURNAMES

The aim of the article is to bring closer a part of the world's image that is characteristic for the rural community and the richness and variety of the folk culture inscribed in the proprial structures. As a result, this subject requires an integration of different research methods elaborated within the fields of onomastics and dialectology, including linguistic methods of researching a lingual image of the world. The onymic material is as follows: appellative surnames, originating from nicknames formed from dialectal lexemes, surnames motivated by nominal, dialectal hypocorisms, and finally, surnames formed from matronymic phrases (female names), which are an example of an aberrance of the patriarchal family model. Phonetic and formative phenomena should also be focused upon. These are crucial for certain social micro-communities, and are inscribed in the dialectal inflexions of anthroponyms (which function as separate surnames) and marginally in the female surnames with dialectal formants. Onyms with dialectal motivation refer to, and indirectly point, to the contemporary user, the past realities of living in the village community and the lingual and cultural background.

Key words: dialectal lexeme, folk culture, dialectal feature, proprial structure